

Arbejdskreis 5: Litteratur som medium for etisk erkendelse og værdidebat

Leitung: Lasse Horne Kjældgaard, direktør, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, og Nils Gunder Hansen, professor mso, Syddansk Universitet

Raum 1234

I de senere år har en "etisk bølge" ramt litteraturforskningen, ikke mindst i USA. Den har forskellige rødder: aristotelisk narratologi (Wayne Booth), dekonstruktion (J. Hillis Miller) og fagfilosofi (Martha Nussbaum), men konvergensen er tydelig nok: det antages, at skønlitteraturen, ikke mindst den narrative fiktion, har nogle privilegerede muligheder for at udforske og diskutere etiske normer og dilemmaer. Og til forskel fra filosofi og andre "saglige" diskurser kan den gøre det med en særlig erfaringsnær konkretion og sensibilitet.

At litteratur kan formidle værdier er en gammel erkendelse, der fik en stærkt kritisk accent i ideologikritikkens tid. Men det har samtidig været et underspillet tema i de perioder, hvor modernismens normer og idealet om kunstens autonomi har stået stærkt. Den etiske bølge er interessant ved igen at åbne forbindelsen mellem æstetik og etik. Og den er måske også relevant i en tid, hvor litteraturforskning og -undervisning er sat under et samfundsmæssigt legitimationspres: hvorfor, spørger mange, skal man overhovedet i undervisningssystemet i særlig grad beskæftige sig med litteratur? Bør det ikke være en fritidsforøjelse?

Hensigten med denne arbejdsreds er at tage en pejling af den etiske bølges gennemslagskraft inden for skandinavistikken. Er den til stede, måske endda veletableret, blot under andre navne? Er der værker og forfatterskaber, perioder og genrer, der i særlig grad byder sig til for den etiske diskussion? Er der mærkbare historiske og kulturelle forskelle mellem de nordiske lande, hvad angår de etiske emner, litteraturen sætter til debat? Og er der en nærmere sammenhæng mellem Skandinaviens særlige image som global, humanitær spydspids og den særlige skandinaviske samfundskrimi?

Arbejds kredsen kan også med fordel tage mere formelle og metodiske diskussioner op: forholdet mellem den faktiske og den implicerede forfatter, som Booth kaldte værkets normsystem; synet på litterære karakterer som "talerør", også i negativ forstand som f.eks. upålidelige fortællere; diskussionen om hvorvidt en etisk analyse nødvendigvis er en tematisk analyse eller om den i stedet skal se værket som et handlingsmæssigt laboratorium, og endelig om der principielt set altid er en uafgørlighed i den etiske fortolkning, fordi et litterært værk ikke fører klar tale, eller fordi forskellige læsere kan spejle forskellige normsystemet i værket.

Block I Montag, 16:30-19 Uhr

16:30-16:40

Nils Gunder Hansen og Lasse Horne Kjældgaard
Einleitung zum Arbeitskreis

16:40-17:25

Lise Præstgaard Andersen, Syddansk Universitet Odense
Hvorfor var det moderne gennembruds litteratur så velegnet til moraldebat?

Vi ved alle, at det moderne gennembruds forfattere fulgte Georg Brandes' opfordring fra "Emigrantlitteraturen" (forelæsninger 1871, trykt 1872) om at sætte problemer under debat. Det drejede sig som bekendt om forholdet mellem de to køn, ægteskabet, religionen, politikken og samfundet som sådan ("Eiendommen"), idet de første punkter på listen i realiteten kom til at fylde mere end de sidste. Diskussionen af de sociale problemer glider over i en diskussion af moralske og psykologiske problemer, cf. J.P. Jacobsens to store romaner (1876, 1880) og spændvidden hos Henrik Pontoppidan – fra *Fra Hytterne* (1887) til *Lykke-Per* (1898-1904). At projektet lykkedes så eminent godt, må delvis skyldes at litteraturen var realistisk. Men ikke al senere realistisk litteratur har vist sig lige velegnet til moraldebat. Den kultur- og litteraturhistoriske situation spiller ind: en generel udbredt frihedstrang, der ytrede sig som oprør mod autoriteter og endvidere opstillingen af nogle pædagogiske letfattede modsætninger: konventioner overfor "natur", (kristne) dogmer overfor sandhed, (gamle) åndelige og verdslige

magthavere contra individets frihed - og den i begyndelsen dominerende udviklingsoptimisme og fremskridtstro, som skønlitteraturen dog hurtigt kom til at sætte spørgsmålstejn ved.

17:30-18:15

Marianne Stidsen, Københavns Universitet

Dæmoniens traume – og upersonligheden. Villy Sørensens nyhumanistiske etik

Villy Sørensen står både som tænker og som fiktionsforfatter helt centralt i dansk litteratur efter Anden Verdenskrig. Han er ofte blevet set som arvtager til Oplysningens og kulturradikalismens moderne friheds-, fremskridts- og fornuftsdeer, ligesom hans forståelse af psykologi og eksistens er blevet tolket i mere eller mindre direkte forlængelse af moderne freudiansk psykoanalyse. I dette oplæg vil jeg forsøge at grave dybere ned i de paradokser, der ligger i Villy Sørensens forhold til denne tradition, hvis man kigger nærmere efter, og argumentere for at han måske i stedet bør ses som del af et nyt senmoderne idékompleks og en ny humanistisk psykologi og etik, hvor begrebet om 'upersonlighed' udgør den største anstødssten. Endvidere vil jeg komme ind på, hvordan hans nyhumanistiske etik, som jeg kalder den, forholder sig til demokratispørgsmålet, og hvad den eventuelt kan bruges til idag.

18:15-19:00

Lars Handesten, Syddansk Universitet Odense

Etik i mainstreamlitteraturen

Det er en udbredt forestilling at god kunst – og dermed også litteratur – mere er interesseret i at stille spørgsmål end at give svar. Den "fine" litteratur er da ikke meget for etiske udmeldinger af mere konkret art, hvad der også hænger sammen med et æstetisk ubehag ved at lade det etiske dominere. Kunsten problematiserer vores eksistens, kritiserer samfund og traditioner, men er ikke forpligtet på at komme med konstruktive korrektioner og svar på de spørgsmål, den stiller. Det må andre tage sig af. Og det gør så blandt andet mainstreamlitteraturen, der "tør hvor andre tier". I den ser man mange eksempler på, at det etiske tages op til meget konkret bearbejdning, og der angives klare etiske normer for "god" opførsel. Sådan set deltager mainstreamlitteraturen på en meget direkte måde i læserens ideologiske dannelse, idet den ikke blot stiller spørgsmål, men også selv svarer på dem. I mit oplæg vil jeg uddybe disse påstande og underbygge dem med eksempler.

Block II

Dienstag 14-16 Uhr

14:00-14:40

Ebbe Volquardsen, Justus-Liebig-Universität Gießen

Etik, moral og det koloniale kulturmøde – Produktionen af nationale selvbilleder i dansk Vestindien-litteratur

Norden nyder et godt image i store dele af verdenen. Velfærdsstaten tjener som et eksempel til efterfølgelse, ligestillingen er i verdensklasse og gennem deres ualmindelig store engagement for ulandsbistanden og den globale fredspolitik har de nordiske lande for længst kunnet indtage en rolle som humanitære stormagter. Dette udefrakommende syn på regionen Norden er i høj grad i overensstemmelse med landenes egne nationale og regionale selvbilleder, hvilke man indenfor den humanistiske forskning har betegnet som en forestillet "nordisk exceptionalisme". I konstruktionen af denne forestilling indgår der en narrativ om skandinavernes skyldfrihed med hensyn til den europæiske kolonialisme. For Danmarks tilfælde, et land som rådede over kolonier i et forholdsvis stort omfang, går historien imidlertid, at den koloniale tilstedeværelse både i Nordatlanten og i Karibien har skillet sig ud ved at være anderledes, dvs. usædvanlig human. Ved at læse nogle tekster af danske forfattere, der forgår i det forhenværende Dansk Vestindien, vil jeg i dette foredrag diskutere, i hvilken grad og gennem hvilke strategier litteraturen har kunnet bidrage til forhandlingen af etiske spørgsmål og konstruktionen af særlige danske selvbilleder, der tilskriver landet en form for moralsk overlegenhed med hensyn til historiske og nutidige kulturmøder.

14:40-15:20

Lasse Horne Kjældgaard, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

Ret, moral og æstetik i Karen Blixens forfatterskab i almindelighed og "Kitosh' Historie" i særdeleshed

"Der er intet, som jeg i mit, – snart ogsaa lange, – Liv er kommet til saa grundigt at hade og foragte som det, man i Almindelighed kalder "Moral"', skrev Karen Blixen i et brev til sin mor i 1923. At dømmes ud fra modtagelsen var det en lidenskab, som hun i litterær form havde levet helt ud i *Syv fantastiske Fortællinger* (1934). Fra begyndelsen fremhævede kritikerne teksternes evne til at bevæge sig hinsides godt og ondt i ordinær forstand, samtidig med at de antydede moralske dybder i forfatterskabet på den anden side af dette skel. Om bogen skrev Tom Kristensen, at den "var saa amoralsk, at det kunde tyde paa en Moral hos Forfatteren hinsides det almindelige". Blixens bestræbelser i denne retning bliver imidlertid sat på spidsen i de tekster i forfatterskabet, som åbenlyst kredser om kolonial ret og uret, ikke mindst *Den afrikanske Farm* (1937). Især én anekdote i dette værk, "Kitosh' Historie", har nedkaldt mange beskyldninger mod Karen Blixen for litterær meddelagtighed i kolonialismens forbrydelser. Mit oplæg vil præsentere en analyse af anekdoten med henblik på forholdet mellem ret, moral og æstetik – og gøre et forsøg på at udrede det historiske og tekstlige kompleks, som anekdoten er udviklet i.

15:20-16:00

Henk van der Liet, Universiteit van Amsterdam

Etisk regnskab

Jørgen Leth - intimitetens æstetik og den offentlige debat

Uden for Norden har der i mands minde hersket en opfattelse af, at der eksisterer en særlig 'skandinavisk samfundsmode', der bort set fra en række økonomiske kendetegn også skulle indebære en bestemt samfundsmæssig åbenhed. De skandinaviske lande kendetegnes, ifølge denne anskuelse, af at være kulturelt forholdsvis homogene og tolerante samfund. Men denne stereotype opfattelse har i de senere år fået et par alvorlige knæk. De mest iøjnefaldende hændelser i nyere tid der rokkede ved glansbilledet var nok Breiviks masse mord i 2011 og de alvorlige gadeuroligheder der fandt sted under foråret 2013 i en række Stockholmske bydele. Men også populismens politiske gennembrud i Norden er med til at ændre glansbilledet. Efterhånden bliver de skandinaviske lande opfattet på mere 'realistiske' præmisser og man kunne sågar sige at Skandinavien - også socialt set - i stigende grad ligner resten af Europa. Den første gang Skandinavien i nyere tid kom i de internationale mediers søgelys var i forbindelse med debatten omkring Muhammed-tegningerne i 2005. Denne debat var en af de første - forholdsvis lokale - politiske debatter i Norden, der fik global genlyd, ikke mindst på grund af mediernes globalisering, men også fordi sagen handlede om et kunstnerisk udtryk i en politisk kontekst. En anden 'lokal' debat der ligeledes fik sindene i kog - i hvert fald i Danmark - og som også havde at gøre med en kunstners karambolage med offentlige-politiske normer - fandt sted da digteren og filmmanden Jørgen Leths offentliggjorde selvbiografien *Det uperfekte menneske. Scener fra mit liv* (2005). Bogen førte til en voldsom debat og en række publikationer. I nærværende oplæg vil jeg undersøge hvordan den åbenhed og tolerance som er etiske kerneværdier i danskernes selvforståelse har det i dag, frem for alt i lyset af Leths kunstneriske program og dens position i den litterære offentlighed.

Block IV

Donnerstag 09:15-10:45 Uhr

09:15-10:00

Ivy York Möller-Christensen, Universität Flensburg

Kritik af den vildfarne idealisme – etisk diskurs i ny dansk film

Fra Lars von Triers "Dogville" (2003) til Thomas Vinterbergs "Jagten" (2013)

I takt med kristendommens stadigt mere trængte position i den vestlige, postmoderne verden er etiske spørgsmål rykket i fokus, ikke blot i litteraturen men også i filmkunsten. Mange træk tyder på et igangværende paradigmeskift. Det vestlige postmoderne individs livsbetingelser på den ene side og den traditionelle forankring i en kristen kulturel og etisk kontekst på den anden lader sig ikke længere synkronisere og forstå gennem en sammenhængende, etisk diskurs. De herved indbyggede spændinger tematiseres direkte eller indirekte i filmkunsten, og man aner konturerne af en ny etisk diskurs, som distancerer sig fra den nytestamentariske kristne tradition og tager afsæt i en traditionel humanistisk og eksistentialistisk inspireret grundindstilling. Men samtidig indeholder den helt nye og overraskende træk. I foredraget afdækkes vigtige kendetegn for dette nybrud, som med en ny begrebsdannelse beskrives som "inklusions-etik". Inklusions-etikken anviser etiske normer og

strategier, der distancerer sig fra en bipolar struktureret – og anakronistisk opfattet – etik til fordel for en etisk komplementaritetstænkning.

10:00-10:45

Nils Gunder Hansen, Syddansk Universitet Odense

Tilgivelse af det utilgivelige? Om præsterolle og radikal tilgivelse i Ida Jessens roman "Det første jeg tænker på"

Med sin roman "Det første jeg tænker på" (2006) har Ida Jessen videreført den danske tradition for at sætte en præst i centrum for en dramatisk handling fuld af komplekse etiske problemstillinger. En yngre kvindelig præst i et landsogn ved Limfjorden må se sin syvårige søn kørt over og dræbt af en flugtbilist. Det synes åbenlyst, at det er en fra sognet, der er skyldig. Hvordan skal præsten agere? Hun vælger at sætte sin egen eftersøgning i gang for at finde den skyldige – og tilgive ham. Oplægget vil, med udblik til både den moderne (kvinde)præsterolle og den internationale moralfilosofiske diskussion af Sandhedskommissionen i Sydafrika, diskutere om en sådan tilgivelse er mulig og til hvilken pris.

Block V Freitag 14-16 Uhr

14:00-14:45

Annie Bourguignon, Université de Lorraine

Selma Lagerlöf und der ethische Optimismus

In den 1940er Jahren prägte der schwedische Lyriker und Essayist Karl Vennberg den Begriff ethischen Pessimismus, und meinte damit eine neuere Art von Pessimismus, wonach die Gerechtigkeit und das ethisch Gute in der Welt nicht walten könnten – ein Denken, das Franz Kafkas Werk am prägnantesten literarisch gestaltet habe. Von Vennbergs Begriffsbestimmung ausgehend darf man aber die Frage aufwerfen, ob es nicht auch ethische Optimisten gebe, die der Ansicht sind, dass sich das Gute, zwar nicht immer sofort, aber am Ende doch durchsetze. Dies scheint in der Tat die Weltanschauung zu sein, die in zahlreichen Romanen und Erzählungen von Selma Lagerlöf zum Ausdruck kommt. Einerseits handeln viele Gestalten in Lagerlöfs Epik nach moralischen Imperativen, auch wenn dies ihnen schwer fällt, andererseits "siegen" diese Moralisten meistens: die "schlechten" Menschen, für die Moral nichts bedeutet, sterben, oder sie verschwinden auf irgendeine Weise, oder sie ändern sich von Grund auf und bekehren sich zum Guten. Als Beispiele dafür kann man, unter anderen, *Herr Arnes penningar*, *Körkarlen*, oder sogar *Bannlyst* nennen. Dass sich Betonung der Moral nicht leicht mit literarischer Qualität vereinen lässt, ist in der Literaturkritik ein Gemeinplatz. Selma Lagerlöf ist es aber gelungen, Texte zu produzieren, die sowohl – durchaus traditionelle – ethische Werte in den Vordergrund stellen, als auch hohen ästhetischen Ansprüchen genügen. So entsteht die Frage, ob/wie ihr Stil, ihre Vortragsweise, bar von jedem beschreibenden oder theoretisierenden Exkurs, mit der zu behauptenden Ethik zusammenhängen. Selma Lagerlöf stellt nicht nur deswegen einen Sonderfall in der Literaturgeschichte dar, weil ihre Prosa von den Romanen ihrer Zeit stark abweicht, sondern auch, weil sie den ethischen Optimismus in ästhetisch wertvolle Literatur umzusetzen vermochte.

14:45-15:30

Frederike Felcht, Universität Mannheim

Selvbjerget. Samvittighed og økonomi hos Trygve Gulbrandsen

Trods – eller måske på grund af – dens enorme popularitet er Trygve Gulbrandsens Bjørndaltrilogi (Og bakom synger skogene/Det blåser fra Dauingfjell/Ingen vei går utenom, 1995 [1933-1935]) endnu ikke blevet grundigt analyseret i litteraturvidenskaben. Mens den første bog stadig modtog såvel positive som negative kritikker, blev det senere tydeligt at bøgernes voksende succes blev efterfulgt af flere negative vurderinger af kritikkerne (Hoel 1994). Norges Litteraturhistorie (1996, 288) henviser til kritikens forkastelse og peger selv på fejl som "liten dybde i personskildringen". Til forskel fra sådan en æstetisk motiveret kritik fokuserede Nils Aage Sørugaards (1973) ideologikritiske analyse på fascistiske elementer i romanerne. Hans dom var også negativ. I mit oplæg vil jeg prøve en anden fremgangsmåde, der baserer sig på en *close reading* og en historisk kontekstualisering: Jeg læser romanerne som en model for en moralsk økonomi og dens genese. Denne fremgangsmåde viser, hvordan Bjørndaltrilogien kan fungere som medium for etisk erkendelse.